

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

ПОЛІТИЧНА ДОВІРА В ГРАНИЧНИХ СИТУАЦІЯХ: ВІД ВЕБЕРА ДО СУЧАСНИХ ТЕОРІЙ ЛЕГІТИМНОСТІ

POLITICAL TRUST IN LIMIT SITUATIONS: FROM WEBER TO CONTEMPORARY THEORIES OF LEGITIMACY

Стаття присвячена теоретичному аналізу трансформації політичної довіри в умовах граничних ситуацій, таких як війни, соціальні кризи й екзистенційні загрози суспільному порядку. У роботі здійснено критичний огляд класичних і сучасних соціологічних концепцій політичної довіри, починаючи від веберівської теорії легітимності й завершуючи новітніми підходами до аналізу довіри в умовах глобальних криз. Автор демонструє, що граничні ситуації створюють унікальні умови для трансформації механізмів легітимації політичної влади, коли традиційні патерни довіри зазнають радикальних змін. Особлива увага приділяється аналізу того, як екзистенційні загрози суспільству впливають на співвідношення раціональних та афективних компонентів політичної довіри. У статті розглядаються теоретичні механізми формування й руйнування політичної довіри в кризових умовах через призму веберівської типології легітимного панування, концепції системної довіри Лумана та Гідденса, теорії соціального капіталу Патнєма й Фукуями, а також сучасних досліджень політичної довіри Штомпки. Автор аргументує, що граничні ситуації провокують перехід від раціонально-легальних форм легітимності до харизматичних, супроводжуваних феноменом «згуртування навколо прапора». Водночас тривале перебування суспільства в стані кризи може призводити до ерозії довіри й делегітимації влади. Теоретичний аналіз дає змогу виявити парадоксальну природу політичної довіри в кризових умовах: з одного боку, граничні ситуації можуть консолідувати довіру через формування колективної ідентичності й солідарності, з іншого – створювати підґрунтя для її руйнування через невідповідність очікувань і реальних дій влади.

Ключові слова: політична довіра, легітимність, граничні ситуації, теорія Вебера, соціальний капітал, системна довіра, криза, харизматичне панування, раціонально-легальна легітимність.

The article is devoted to the theoretical analysis of the transformation of political trust in limit situations such as wars, social crises, and existential threats to the social order. The work provides a critical review of classical and contemporary sociological concepts of political trust, starting from Weber's theory of legitimacy and ending with the latest approaches to analyzing trust in the context of global crises. The author demonstrates that limit situations create unique conditions for the transformation of mechanisms of political power legitimation, when traditional patterns of trust undergo radical changes. Special attention is paid to the analysis of how existential threats to society affect the relationship between rational and affective components of political trust. The article examines the theoretical mechanisms of formation and destruction of political trust in crisis conditions through the prism of Weber's typology of legitimate domination, Luhmann's and Giddens' concept of system trust, Putnam's and Fukuyama's theory of social capital, as well as Sztomпка's contemporary research on political trust. The author argues that limit situations provoke a transition from rational-legal forms of legitimacy to charismatic ones, accompanied by the phenomenon of "rally around the flag". At the same time, a prolonged stay of society in a state of crisis can lead to the erosion of trust and delegitimization of power. The theoretical analysis reveals the paradoxical nature of political trust in crisis conditions: on the one hand, limit situations can consolidate trust through the formation of collective identity and solidarity, on the other hand, they create grounds for its destruction through the discrepancy between expectations and real actions of the authorities. The study contributes to understanding the dynamics of political trust transformation under conditions of existential threats and provides a theoretical framework for further empirical research in this field.

Key words: political trust, legitimacy, limit situations, Weber's theory, social capital, system trust, crisis, charismatic domination, rational-legal legitimacy.

УДК 316.334.3

DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.78.1.1>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Кондов К.В.

к.соціол.н., доцент кафедри політології та соціології

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

ORCID ID: 0000-0002-4503-4365

Вступ. Політична довіра як фундаментальна категорія соціологічного аналізу набуває особливого значення в умовах граничних ситуацій, коли звичні механізми функціонування суспільства зазнають радикальних трансформацій. Війни, глибокі соціальні кризи, пандемії й інші форми екзистенційних загроз створюють унікальні умови для переосмислення природи політичної довіри та механізмів легітимації влади. Актуальність дослідження теоретичних аспектів політичної довіри в граничних ситуаціях зумовлена тим, що саме в моменти

найбільшої невизначеності й загрози виявляються глибинні структури соціального порядку й основи легітимності політичних інститутів.

Сучасний світ характеризується наростанням кризових явищ різного масштабу й інтенсивності, що робить питання стійкості політичної довіри центральним для розуміння перспектив демократичного розвитку та соціальної стабільності. Граничні ситуації, за визначенням Карла Ясперса, є моментами, коли людина й суспільство зіштовхуються з межами свого буття, що вимагає ра-

дикального переосмислення базових цінностей і відносин [1]. У контексті політичної сфери такі ситуації ставлять під питання сталі патерни довіри між громадянами та владою, між індивідами й політичними інститутами.

Теоретична значущість дослідження полягає в необхідності системного осмислення того, як класичні соціологічні концепції довіри та легітимності можуть бути застосовані для аналізу кризових ситуацій. Починаючи з піонерських робіт Макса Вебера, соціологічна традиція накопичила значний теоретичний потенціал для аналізу політичної довіри, проте специфіка граничних ситуацій вимагає нового концептуального синтезу. У статті ми спираємось на веберівську типологію легітимного панування, оскільки вона дає змогу зрозуміти динаміку переходів між різними формами легітимності в умовах кризи. Концепції системної довіри Нікласа Лумана й Ентоні Гідденса є необхідними для аналізу трансформації абстрактної інституційної довіри в персоніфіковану довіру до лідерів у граничних ситуаціях. Теорія соціального капіталу Роберта Патнema та Френсіса Фукуями дає змогу осмислити роль горизонтальних мереж довіри як буфера проти кризових потрясінь. Нарешті, концептуальна схема Пйотра Штомпки про парадокси довіри в демократії виявляється особливо релевантною для розуміння складного балансу між необхідною довірою та критичною недовірою в умовах екзистенційних загроз. Синтез цих теоретичних підходів створює міцну концептуальну основу для аналізу специфіки політичної довіри в граничних ситуаціях.

Мета статті полягає в критичному аналізі еволюції теоретичних підходів до політичної довіри від класичної веберівської теорії легітимності до сучасних концепцій з особливою увагою до специфіки трансформації довіри в граничних ситуаціях.

Макс Вебер заклав концептуальні основи соціологічного аналізу політичної довіри через категорію легітимності. У його розумінні легітимність не є об'єктивною характеристикою влади, а ґрунтується на вірі (*Legitimitätsglaube*) тих, хто підкоряється [2, с. 213]. Це принципове розрізнення між фактичним підкоренням і внутрішнім визнанням права на панування становить серцевину веберівської концепції. Легітимність, таким чином, є формою довіри, що забезпечує добровільне підкорення владі без постійного застосування насильства.

Веберівська типологія легітимного панування включає три ідеальні типи: традиційне, харизматичне й раціонально-легальне панування [3]. Кожен із цих типів репрезентує специфічний спосіб конструювання політичної довіри. Традиційна легітимність базується на вірі у святенність здавна чинних порядків та авторитетів. Харизматичне панування ґрунтується на вірі в екстраординарні якості лідера та його особливу місію. Раціонально-легальна легітимність спирається на віру в законність установлених правил і право тих, хто отримав владу за цими правилами, віддавати розпорядження.

Для розуміння політичної довіри в граничних ситуаціях особливого значення набуває веберівська концепція харизматичного панування. М. Вебер визначав харизму як надзвичайну якість особистості, завдяки якій вона виділяється серед звичайних людей і сприймається як наділена надприродними, надлюдськими здібностями [4, с. 241]. Критично важливим є те, що харизматичне панування виникає саме в ситуаціях кризи, коли традиційні або раціональні форми легітимності виявляються недостатніми.

Граничні ситуації створюють простір для харизматичної легітимності, оскільки екстраординарні обставини вимагають екстраординарних лідерів, здатних указати шлях у невизначеності. Це не означає автоматичного виникнення харизми, але створює структурні умови для її затребуваності. М. Вебер наголошував на революційному характері харизматичного панування, його здатності руйнувати усталені порядки та створювати нові форми соціальної організації [4, с. 244].

Водночас веберівська теорія вказує на нестабільність харизматичної легітимності. Харизма вимагає постійного підтвердження через успішні дії, через демонстрацію надзвичайних здібностей. Тривала криза може призвести до руйнування харизматичного авторитету, якщо лідер не виправдовує покладених на нього надій. Це ставить проблему рутинізації харизми, тобто її трансформації в традиційні або раціонально-легальні форми панування.

У контексті граничних ситуацій веберівська типологія допомагає зрозуміти динаміку переходів між різними формами легітимності. Криза може провокувати рух від раціонально-легальної легітимності до харизматичної, але затяжна криза ставить питання про інституціоналізацію нових форм панування. Політична довіра в таких умовах набуває амбівалентного характеру: вона може бути надзвичайно сильною (як віра в харизматичного лідера), але водночас надзвичайно крихкою, залежною від миттєвих успіхів або невдач.

Якщо М. Вебер закладав фундамент розуміння легітимності через призму віри в право на панування, то Ніклас Луман та Ентоні Гідденс розвинули концепцію системної довіри, яка є принципово важливою для аналізу сучасних форм політичної довіри. Луман визначав довіру як механізм редукції соціальної складності [5]. У його розумінні довіра дає індивідам і групам змогу діяти в умовах невизначеності, не маючи повної інформації про всі можливі наслідки своїх дій.

Ключовим внеском Лумана є розрізнення між особистісною довірою (*trust*) і системною довірою або впевненістю (*confidence*). Особистісна довіра виникає в безпосередніх міжособистісних відносинах і базується на знанні конкретної особи, її якостей і намірів. Системна довіра натомість спрямована на абстрактні системи, інститути й механізми, функціонування яких не залежить від конкретних індивідів [6, с. 97–98].

У сучасних суспільствах, за Луманом, політична довіра є переважно системною довірою. Громадяни довіряють не стільки конкретним політикам, скільки інституційним механізмам прийняття рішень, системі стримувань і противаг, процедурам виборів тощо. Ця абстрактність довіри робить її водночас більш стійкою (вона не залежить від окремих персоналій) і більш вразливою (вона може бути підірвана системними кризами).

Гідденс розвинув ці ідеї в теорії модерності, уведення концепції довіри до абстрактних систем [7]. Він аргументував, що в сучасному суспільстві індивіди постійно покладаються на експертні системи та символічні знаки, функціонування яких їм неповністю зрозуміле. Довіра до політичної системи, таким чином, є формою довіри до експертного знання й інституційних механізмів.

У контексті граничних ситуацій концепція системної довіри набуває особливого значення. Криза може підірвати довіру до абстрактних систем, якщо вони виявляються нездатними справитися з викликами. Водночас криза може активізувати особистісні форми довіри, коли громадяни шукають конкретних лідерів, яким можна довіряти. Це створює напругу між системною та особистісною довірою, що характерна для граничних ситуацій.

Луман також звертав увагу на ризик і його зв'язок із довірою. У ситуаціях високого ризику, коли ставки є екзистенційно значущими, довіра набуває якісно іншого характеру. Якщо в рутинних ситуаціях відсутність довіри може бути компенсована альтернативними стратегіями, то в граничних ситуаціях відсутність довіри загрожує самому виживанню соціального порядку [5, с. 103–104].

Гідденс також підкреслював рефлексивний характер довіри в умовах пізньої модерності. Індивіди постійно оцінюють і переоцінюють свою довіру до інститутів на основі нової інформації та досвіду. У граничних ситуаціях ця рефлексивність може посилюватися, створюючи ефект нестабільності довіри, коли навіть незначні події можуть призвести до драматичних змін у рівнях довіри [8].

Теорія соціального капіталу внесла значний вклад у розуміння політичної довіри, концептуалізуючи її як колективний ресурс, що забезпечує ефективність соціальної взаємодії. Роберт Патнем визначав соціальний капітал через категорії довіри, норм взаємності й мереж громадянської залученості [9, с. 154]. У його дослідженнях довіра виступає як центральний елемент соціального капіталу, що дає громадянам змогу координувати свої дії для досягнення спільних цілей.

Патнем аргументував, що рівень соціального капіталу в суспільстві значною мірою визначає ефективність політичних інститутів. Суспільства з високим рівнем довіри характеризуються більшою політичною стабільністю, ефективнішим урядуванням і вищою громадянською активністю. Водночас він фіксував тенденцію до зниження соціального капіталу в сучасних західних суспіль-

ствах, що проявляється в зменшенні участі в громадських організаціях і зниженні рівнів міжособистісної довіри [10].

Френсіс Фукуяма розвинув ці ідеї в концепції високої – та низькодвірних суспільств [11]. Він стверджував, що культурні норми довіри є ключовим фактором економічного процвітання й політичної стабільності. Високодвірні суспільства, де довіра поширюється за межі родинних зв'язків, здатні створювати більш складні форми соціальної організації та ефективніші економічні інститути [12, с. 26].

Фукуяма також звертав увагу на зв'язок між довірою та демократією. Демократичні інститути як ефективно функціонують у середовищі високої довіри, так і самі сприяють її відтворенню через прозорі процедури, підзвітність влади та захист прав громадян. Це створює або позитивну спіраль довіри й демократії, або негативну спіраль недовіри й авторитаризму.

У контексті граничних ситуацій теорія соціального капіталу пропонує важливі інсайти. По-перше, наявні запаси соціального капіталу можуть служити буфером проти кризи, даючи суспільству змогу мобілізувати ресурси довіри для подолання викликів. По-друге, граничні ситуації можуть як руйнувати, так і відновлювати соціальний капітал. З одного боку, криза може підірвати довіру через неспроможність інститутів, з іншого – вона може стимулювати формування нових мереж солідарності й взаємодопомоги.

Концепція горизонтальної та вертикальної довіри, розроблена в рамках теорії соціального капіталу, є особливо релевантною для аналізу граничних ситуацій. Горизонтальна довіра між громадянами може зростати в умовах спільної загрози, коли люди об'єднуються для взаємної підтримки. Водночас вертикальна довіра до політичних інститутів може як зростати (ефект згуртування), так і спадати (через невдачі влади).

Пйотр Штомпка запропонував одну з найбільш розроблених сучасних теорій довіри, яка має особливе значення для аналізу політичної довіри в умовах трансформації та криз [13]. Його підхід ґрунтується на розумінні довіри як ставки в ситуації невизначеності, коли дії інших мають значення для наших інтересів, але ми не можемо їх контролювати.

Штомпка виділяє три основні підстави довіри: відображена надійність (*reflected trustworthiness*), репутація та довір'я (*fiduciary trust*) [14]. Відображена надійність означає нашу власну оцінку надійності об'єкта довіри на основі наших знань і досвіду. Репутація базується на думці інших, на колективній оцінці надійності. Довір'я є найбільш глибокою формою, що не потребує раціонального обґрунтування й ґрунтується на культурних нормах і цінностях.

Особливо важливою є концепція Штомпки про парадокси демократії, пов'язані з довірою [15]. Перший парадокс полягає в тому, що демократія

вимагає одночасно й довіри, і недовіри. Громадяни повинні довіряти політикам достатньо, щоб делегувати їм владу, але водночас мають зберігати достатню недовіру, щоб контролювати їхні дії. Надмірна довіра може призвести до авторитаризму, надмірна недовіра – до неефективності влади.

Другий парадокс стосується зв'язку між довірою та демократичними інститутами. З одного боку, демократичні інститути потребують певного рівня довіри для свого функціонування. З іншого боку, самі ці інститути мають генерувати довіру через свою ефективність і справедливість. У ситуації низької початкової довіри виникає проблема: як інститути можуть почати ефективно функціонувати без довіри та як може з'явитися довіра без ефективних інститутів?

У контексті граничних ситуацій ці парадокси загострюються. Криза вимагає від громадян більшої довіри до влади для координації дій і мобілізації ресурсів. Водночас саме в умовах кризи зростають ризики зловживань владою, що робить критичну недовіру особливо важливою. Баланс між довірою та недовірою стає особливо крихким.

Штомпка також розробив концепцію культури довіри й культури недовіри [13, с. 19–21]. Культура довіри характеризується оптимізмом щодо людської природи, очікуванням чесності й доброчесності, готовністю до кооперації. Культура недовіри, навпаки, базується на песимістичному погляді на людську природу, очікуванні обману й експлуатації, підозрілості до інших. Граничні ситуації можуть посилювати чинні культурні патерни: у суспільствах із культурою довіри криза може стимулювати солідарність, тоді як у суспільствах із культурою недовіри вона може поглиблювати фрагментацію.

Інтеграція розглянутих теоретичних підходів дає змогу виявити специфічні механізми трансформації політичної довіри в граничних ситуаціях. Перший механізм може бути названий ефектом згуртування навколо прапора (rally around the flag effect). Цей феномен, описаний у політологічній літературі [16], полягає в короткостроковому зростанні підтримки політичного керівництва під час зовнішніх загроз або криз.

З теоретичної точки зору, цей ефект може бути пояснений через веберівську концепцію харизматичного панування. Граничні ситуації створюють запит на сильного лідера, здатного захистити суспільство від загроз. Водночас активізується солідарність на основі колективної ідентичності, що посилює довіру між членами спільноти. Гідденсівська концепція онтологічної безпеки також релевантна: у ситуації загрози люди шукають джерела стабільності й упевненості, якими можуть стати політичні лідери та інститути.

Другий механізм пов'язаний з ерозією системної довіри та поверненням до особистісних форм довіри. У нормальних умовах політична довіра є переважно абстрактною, спрямованою на інститути й процедури. У граничних ситуаціях, коли ці інститути можуть виявитися неефективними, ак-

тивізується пошук конкретних надійних осіб, яким можна довіряти. Це може пояснювати персоналізацію політики в кризових умовах і зростання ролі особистих якостей лідерів.

Третій механізм стосується трансформації темпоральності довіри. У нормальних умовах довіра базується на довгостроковому горизонті очікувань, на передбачуваності поведінки інститутів. У граничних ситуаціях темпоральний горизонт скорочується, довіра стає більш ситуативною та залежною від миттєвих результатів. Це робить довіру більш волатильною, схильною до різних коливань залежно від успіхів або невдач влади.

Четвертий механізм пов'язаний з диференціацією довіри за об'єктами. У граничних ситуаціях може виникати розрив між довірою до різних інститутів або рівнів влади. Наприклад, довіра до військових інститутів може зростати, тоді як довіра до цивільної бюрократії знижується. Довіра до центральної влади може зростати, тоді як довіра до місцевих органів залишається низькою або навпаки.

П'ятий механізм стосується зв'язку між довірою й ефективністю. Штомпка підкреслював, що довіра базується на сприйнятій надійності й компетентності [14]. У граничних ситуаціях критерії ефективності стають більш жорсткими: помилки влади можуть мати катастрофічні наслідки, що робить оцінку компетентності більш критичною. Водночас високі ставки можуть призводити до більшої толерантності до помилок, якщо сприймається, що влада робить усе можливе.

Шостий механізм пов'язаний із комунікативним виміром довіри. У граничних ситуаціях інформаційна невизначеність зростає, що робить комунікацію влади критично важливою. Прозорість, чесність і послідовність у комунікації стають ключовими факторами підтримання довіри. Водночас можливість для маніпуляції та пропаганди також зростають, що створює ризики для довіри.

Теоретичний аналіз також виявляє парадоксальну природу політичної довіри в граничних ситуаціях. З одного боку, екзистенційні загрози можуть консолідувати довіру через формування спільної ідентичності й усвідомлення спільної долі. З іншого боку, ці ж загрози можуть руйнувати довіру, якщо влада виявляється неспроможною ефективно протидіяти викликам.

На особливу увагу заслуговує динаміка переходу від раціонально-легальної до харизматичної легітимності в граничних ситуаціях. За Вебером, раціонально-легальна легітимність базується на вірі в законність установлених правил і процедур [3]. Проте в умовах екзистенційної загрози формальні процедури можуть сприйматися як надто повільні та негнучкі. Це створює запит на харизматичного лідера, здатного діяти швидко й рішуче, виходячи за межі усталених правил.

Водночас веберівська теорія застерігає від романтизації харизматичного панування. Харизма є революційною силою, але вона також є неста-

більшою та схильною до авторитаризму. Відсутність інституційних обмежень харизматичного лідера створює ризики зловживань владою. Тому ключовим питанням є баланс між гнучкістю й інституційними обмеженнями, між ефективністю й демократичним контролем.

Концепція Луманівської системної довіри дає змогу зрозуміти, чому деякі суспільства краще справляються з кризами, ніж інші. Суспільства з високим рівнем інституційної довіри мають більші резерви для мобілізації ресурсів і координації дій [5]. Водночас надмірна довіра до систем може призводити до самовдоволення та неготовності до криз. Оптимальним є баланс між довірою й критичною рефлексивністю, про який писав Гідденс [8].

Теорія соціального капіталу підкреслює значення горизонтальних зв'язків для подолання криз. Патнем демонстрував, що суспільства з розвиненими мережами громадянської залученості більш резиліентні до шоків [9]. У граничних ситуаціях ці мережі можуть компенсувати слабкість державних інститутів, забезпечуючи альтернативні канали координації та взаємодопомоги.

Проте теорія соціального капіталу також указує на можливість його виснаження. Тривала криза може призводити до атомізації суспільства, руйнування мереж довіри та зростання цинізму. Фукуяма писав про можливість переходу від високодівірного до низькодівірного суспільства під впливом травматичних подій [11]. Це ставить питання про довгострокові наслідки граничних ситуацій для соціального капіталу суспільства.

Важливим аспектом трансформації політичної довіри в граничних ситуаціях є зміна співвідношення між її раціональними й афективними компонентами. У нормальних умовах політична довіра має значну раціональну складову: громадяни оцінюють ефективність влади, її відповідність їхнім інтересам, дотримання процедур тощо [17]. Проте в граничних ситуаціях афективний компонент довіри може виходити на перший план.

Афективна довіра базується на емоційній прив'язаності, ідентифікації з лідером або спільнотою, на почутті належності до колективу, що протистоїть загрозі. Це пов'язано з психологічними механізмами формування групової ідентичності в умовах конфлікту, коли межа між «ми» і «вони» стає більш чіткою та емоційно насиченою.

Емоційна природа довіри в граничних ситуаціях робить її більш інтенсивною, але водночас більш нестабільною. Емоції можуть швидко змінюватися, що призводить до різких коливань у рівнях довіри. Ентузіазм та ейфорія можуть змінюватися розчаруванням і гнівом. Це створює складні виклики для політичного керівництва, яке має управляти емоційною динамікою суспільства.

Водночас повне витіснення раціонального компонента довіри є небезпечним. Емоційна довіра, не підкріплена раціональною оцінкою ефективності, може призводити до підтримки неефективних або

навіть згубних політик. Критичне мислення й раціональна оцінка дій влади залишаються важливими навіть у граничних ситуаціях.

Теоретичні дослідження емоцій у політиці, зокрема роботи про роль страху, надії та гніву в політичній мобілізації [18], дають змогу глибше зрозуміти афективну динаміку політичної довіри. Страх перед загрозою може стимулювати довіру до сильного лідера, що обіцяє захист. Надія на перемогу підтримує довіру навіть у складних умовах. Гнів щодо ворога або несправедливості може консолідувати суспільство навколо влади.

Проте ці ж емоції можуть обернутися проти влади. Страх може трансформуватися в паніку й втрату довіри, якщо влада не справляється із загрозою. Надія може змінюватися відчаєм. Гнів може переспрямовуватися із зовнішнього ворога на власну владу, якщо та сприймається як некомпетентна або корумпована.

Теоретичний аналіз дає змогу сформулювати кілька ключових висновків щодо специфіки політичної довіри в граничних ситуаціях.

По-перше, граничні ситуації створюють унікальні умови для трансформації механізмів легітимації політичної влади. Веберівська типологія легітимного панування залишається релевантною для аналізу цих трансформацій, зокрема для розуміння переходу від раціонально-легальної до харизматичної легітимності в умовах екзистенційних загроз. Проте цей перехід є амбівалентним: з одного боку, він може забезпечити необхідну гнучкість та ефективність у відповіді на кризу, з іншого – створює ризики авторитаризму й зловживань владою.

По-друге, концепції системної довіри Лумана й Гідденса дають змогу зрозуміти, що в граничних ситуаціях відбувається деформація темпоральних і просторових характеристик довіри. Абстрактна, інституційна довіра може частково витіснитися конкретною, персоніфікованою довірою до лідерів. Довгостроковий горизонт очікувань замінюється короткостроковим, що робить довіру більш волатильною та залежною від миттєвих успіхів або невдач.

По-третьє, теорія соціального капіталу підкреслює значення горизонтальних мереж довіри для резилієнтності суспільства до криз. Наявні запаси соціального капіталу можуть служити буфером проти руйнівного впливу граничних ситуацій. Водночас тривала криза може призводити до виснаження соціального капіталу, що ставить питання про довгострокові наслідки граничних ситуацій для структури довіри в суспільстві.

По-четверте, концепція Штомпки про парадокси довіри в демократії набуває особливої гостроти в граничних ситуаціях. Баланс між необхідною довірою для координації дій і критичною недовірою для контролю влади стає особливо складним у кризових умовах. Надмірна довіра може призвести до авторитаризму, надмірна недовіра – до паралічу влади. Пошук оптимального балансу є ключовим викликом для демократичних суспільств в граничних ситуаціях.

По-п'яте, трансформація співвідношення між раціональними й афективними компонентами політичної довіри в граничних ситуаціях створює як можливості, так і ризики. Афективна консолідація може забезпечити сильну підтримку влади, необхідну для подолання кризи. Водночас емоційна природа такої довіри робить її нестабільною та схильною до різких коливань. Збереження раціонального компоненту довіри, критичного мислення й відкритого публічного дискурсу залишається важливим навіть у найскладніших обставинах.

Парадоксальна природа політичної довіри в граничних ситуаціях полягає в тому, що ті самі умови, які можуть консолідувати довіру через формування спільної ідентичності й солідарності, також створюють потенціал для її руйнування через невідповідність очікувань і реальних можливостей влади. Це робить політичну довіру в кризових умовах надзвичайно динамічним та амбівалентним феноменом.

Перспективи подальших досліджень включають кілька напрямів. По-перше, необхідні емпіричні дослідження, які дадуть змогу верифікувати й уточнити теоретичні положення, викладені в статті. Зокрема, важливим є компаративний аналіз трансформації політичної довіри в різних типах граничних ситуацій (війни, пандемії, економічні кризи тощо) та в різних соціокультурних контекстах. По-друге, перспективним є розвиток теоретичних моделей динаміки політичної довіри, які враховували б множинність факторів і їх взаємодію. Зокрема, важливо досліджувати зв'язки між мікрорівнем (індивідуальні установки довіри), мезорівнем (мережі й організації) та макрорівнем (інституційні структури й культурні патерни). По-третє, актуальним є дослідження довгострокових наслідків граничних ситуацій для структури політичної довіри в суспільстві. Чи призводять кризи до сталих змін у культурі довіри, чи їх вплив є тимчасовим? Які механізми відновлення довіри після кризи? Як травматичний досвід впливає на міжгенераційну передачу патернів довіри? По-четверте, важливим напрямом є дослідження взаємозв'язку між політичною довірою й іншими формами довіри (міжособистісна, інституційна, міжнародна) в граничних ситуаціях. Чи існує ефект spillover, коли зміни в одному типі довіри впливають на інші? Які механізми цього впливу? Нарешті, критично важливою є розробка нормативної теорії політичної довіри в граничних ситуаціях. Який рівень і які форми довіри є бажаними з точки зору демократичних цінностей? Як забезпечити баланс між ефективністю управління в кризі та збереженням демократичних інститутів? Ці питання залишаються відкритими для подальшого теоретичного осмислення й емпіричного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Jaspers K. *Philosophy*. Vol. 2. Trans. by E.B. Ashton. Chicago : University of Chicago Press, 1970. 290 p.
2. Вебер М. *Господарство і суспільство* / пер. з нім. Київ : Всесвіт, 2012. 1112 с.
3. Weber M. *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Ed. by G. Roth and C. Wittich. Berkeley. University of California Press, 1978. 1469 p.
4. Weber M. *The Theory of Social and Economic Organization*. Trans. by A. M. Henderson and T. Parsons. New York : Free Press, 1947. 436 p.
5. Luhmann N. *Trust and Power*. Chichester. John Wiley & Sons, 1979. 208 p.
6. Luhmann N. *Familiarity, Confidence, Trust. Problems and Alternatives. Trust. Making and Breaking Cooperative Relations*. Ed. by D. Gambetta. Oxford : Basil Blackwell, 2000. P. 94–107.
7. Giddens A. *The Consequences of Modernity*. Stanford : Stanford University Press, 1990. 186 p.
8. Giddens A. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford : Stanford University Press, 1991. 256 p.
9. Putnam R.D., Leonardi R., Nanetti R.Y. *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton : Princeton University Press, 1994. 280 p.
10. Putnam R.D. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York : Simon & Schuster, 2000. 544 p.
11. Fukuyama F. *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York : Free Press, 1995. 457 p.
12. Fukuyama F. *Trust. Human Nature and the Reconstitution of Social Order*. New York : Free Press, 1996. 480 p.
13. Sztompka P. *Trust. A Sociological Theory*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 214 p.
14. Sztompka P. *Trust and Emerging Democracy. Lessons from Poland*. *International Sociology*. 1996. Vol. 11, № 1. P. 37–62. DOI: <https://doi.org/10.1177/026858096011001004>.
15. Sztompka P. *Democracy and Trust in a Globalized World*. *Journal of Classical Sociology*. 2007. Vol. 7, № 2. P. 147–164. DOI: <https://doi.org/10.1177/1468795X07078035>.
16. Mueller J.E. *Presidential Popularity from Truman to Johnson*. *American Political Science Review*. 1970. Vol. 64, № 1. P. 18–34. DOI: <https://doi.org/10.2307/1955610>.
17. Hardin R. *Trust and Trustworthiness*. New York : Russell Sage Foundation, 2002. 230 p.
18. Marcus G.E. *The Sentimental Citizen. Emotion in Democratic Politics*. University Park. Pennsylvania State University Press, 2002. 188 p.

Стаття надійшла у редакцію: 11.10.2025

Стаття прийнята: 23.10.2025

Опубліковано: 08.12.2025